



XVI. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Kudüs Şeriat Mahkemesi Kadısı ve Mescid-i Aksa -(69) No'lu Sicil Kaynağı-

Abdalqader Steih*
İbrahim Rabaia**

Öz

Şam bölgesi, Kudüs şehri de dâhil olmak üzere 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı'nın burada tesis ettiği nizam gereği İstanbul'dan atanan kadılar; yargı yetkisi, vakıflara nezaret ve diğer meselelerle birlikte şehrin düzeni için oldukça önemli kişiler haline gelmiştir.

Bu çalışma, hicri 996-998 / miladi 1588-1590 yıllarını kapsayan 69 no'lu şer'i sicil kaydından hareketle Mescid-i Aksa'da görev yapan kadının, çoğunluğu yerel olan memur ve çalışanların maaşlarıyla cami giderlerini ödemek için ayrılan mallar üzerindeki yetkisini detaylandırmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin; Mescid-i Aksa'nın işleriyle ilgilenilmesi, burada çalışan memurların mali ödeneklerinin ve içinde cereyan eden olayların denetlenmesi gibi işleri kadıya emanet ettiği sonucuna varmıştır. Kadıya tanınan bu geniş yetki üzerinden Osmanlı Devleti, Kudüs ve Mescid-i Aksa üzerinde doğrudan bir denetim erki elde etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Kudüs Şeriat Mahkemesi, memurlar, Mescid-i Aksa, mali ödenekler.

* Dr., Yunus Emre Enstitüsü Ramallah Şubesi, Ramallah/Filistin, qadersteih@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0236-1195.

** Prof. Dr., El-Kudüs Açık Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Abu Dis/Filistin, irabayah@qou.edu, orcid.org/0009-0001-6585-4109.

The Qadi of the Jerusalem Sharia Court and Al-Aqsa Mosque during the Ottoman Period in the 16th Century: Registry Source (No. 69)

Abstract

The Levant, including the city of Jerusalem, came under Ottoman rule in the year 1516 AD. Subsequently, the Al-Aqsa Mosque fell under the jurisdiction of a qadi appointed in the capital, Istanbul. This raised questions about the judge's authority over the Al-Aqsa Mosque.

This study, based on the legal record no. 69 covering the years 996-998 AH / 1588-1590 AD, aims to elaborate on the authority of the qadi in Al-Aqsa Mosque over the salaries of the officials and employees of al-Aqsa Mosque, the majority of whom were local residents, as well as the funds allocated for covering the mosque's expenses. Drawing from the study, it becomes apparent that the Ottoman Empire entrusted the qadi with overseeing the affairs of Al-Aqsa Mosque, including the financial remuneration of officials and the supervision of events within it. This broad authority granted to the qadi facilitated the Ottoman state's direct control over Jerusalem and Al-Aqsa Mosque.

Keywords: Judge, Shari'a Court of Jerusalem, officials, Al-Aqsa Mosque, financial allocations.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde yargı yetkisine sahip olan kadılar başkent İstanbul'daki Şeyhülislam tarafından atanmaktaydı. Kadılar görev sürelerine ve birikimlerine göre farklı rütbelere sahipti. Kudüs Kadısı Osmanlı hiyerarşisinde on dördüncü sırada yer alıyordu.¹ Tanzimat Dönemi'ne kadar kadılar Osmanlı taşrasında her türlü yargı yetkisini ellerinde bulunduruyordu. Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren önce memur yargılama yetkileri idare meclislerine aktarıldı ve ardından ticaret ve nizamiye mahkemelerinin açılmaya başlamasıyla da kadıların yetkileri sınırlandırıldı.² Bu sınırlama durumu Mescid-i Aksa Kadısının hüküm yetkisini de etkilemiştir.

Kudüs Kadısının, Mescid-i Aksa üzerindeki yetkisine ilişkin bilgileri, Osmanlı Kudüs Mahkemesi kayıtlarında bulunan ve 417'si 1529-1917 yılları arasındaki dönemi kapsayan şeriye sicilleri içinde bulmak mümkündür. Bu siciller üzerinde yapılan derin ve sistematik okuma, kadının Mescid-i Aksa üzerindeki yetkisiyle ilgili detayların ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu detaylara, kadının Mescid-i Aksa'yı kontrol ve denetlemedeki rolü hakkında net bir fikir sağlayan şer'i argümanlar aracılığıyla ulaşılabacaktır.

Bu çalışma Osmanlı dönemine ait bütün kayıtları kapsama iddiasında olmayıp, hicri 996-998 / miladi 1588-1590 arasındaki iki yıllık Kudüs Mahkemesi olaylarının kayıtlarını barındıran 69 Nolu Sicil ile sınırlı olacaktır.

Bu sicilde yaklaşık 3000 dava bulunmaktadır. Mescid-i Aksa bu sicilin sayfalarında geniş bir yer edinmiştir. İlgili mahkeme sicilinin kayıtlarında dolaylı veya dolaysız Mescid-i Aksa zikredilmektedir. Sicildeki bilgiler, Osmanlı döneminde kadının, Mescid-i Aksa'daki nüfuzunun kapsamını belirlememizi sağlayabilecek pek çok detaya sahiptir.

Kadı ve Mescid-i Aksa'daki Görevliler

Sicilden, Mescid-i Aksa'da yürütülen işlerin çok ve çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Devlet de bu işleri çoğunlukla yerel halka tevdi etmiştir. Bunlar arasında camide hatiplik yapmak gibi dini nitelikte görevler de bulunmaktadır. Sicilde zikredildiği üzere bu görevi Şeyh Abdülhak bin Musa bin Cemâa

1 Abdulkerîm Gurâyibe, *Sûriye fi'l-karni't-tâsi 'aşer 1845-1876*, Kahire, Dâru'l-Cil li't-Tibâ'a, 1962, s. 52.

2 Ali İhsan Aydın, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm: Yönetim ve Mülkiyet (1872-1917)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022, s. 119-124.

üstlenmiştir.³ Diğer bir görev ise Şeyh Musa bin Ebi'l-Feth bin Fityân⁴ ve Şeyh Cârullah bin Ebi'l-Lutf⁵ tarafından üstlenilen imamlıktır. Müezzinlik ise Receb bin Şerîf ve İbrahim bin en-Nakîb tarafından Gavânime Minaresi'nde⁶ ifa edilmektedir.⁷

Görevler arasında, Harem'in (Mescid-i Aksa yerleşkesinin) işlerini yönetmekten sorumlu olan harem nazırlığı gibi idari nitelikte olanlar vardır. Bu vazifeyi, sicilde zikredildiği üzere Ahmed Çelebi yürütmüştür.⁸ Bu görevler arasında namaz vakitlerinin ve dini günlerin kaydını tutmak olan muvakkitlik mesleği bulunmaktaydı. Bu görevi Şeyh Ebu'l-'Avn bin Ahmed el-Mîkâtî yürütmüştür.⁹ Bu görevlerden bir diğeri de Salih el-Es'ardî¹⁰ ve Ebu Bekr bin Abdussamed'in sorumluluğunda bulunan "Sahra-i şerîfe"nin (kutsal kayanın) hazine emniyeti'dir.¹¹

Bazı görevler ise İlyas bin Süleyman er-Rûmî tarafından yürütülen "Sahra-i şerîfe" mihrabını aydınlatma görevi gibi hizmet koluna dahildi.¹² Bu görevler arasında mescidin kapılarını gözetleme (mescit bekçiliği)¹³ ve Salih el-Es'ardî tarafından yürütülmüş olan Süleyman'ın kubbesi¹⁴ hadimliği de vardı.¹⁵ Hz. Peygamberin Kaya Mağarası'ndaki ayak izinin¹⁶ hizmetkârlığı görevi, bizzat

3 Kudüs Şer'iyeye Mahkemesi Sicilleri (K.Ş.S) 69, sayfa (s). 129, Argüman (A) 1.

4 K.Ş.S 69, s. 73, A2.

5 K.Ş.S 69, s. 221, A1.

6 Gavânime Minaresi (Menâretü'l-Gavânime), Mescid-i Aksa'nın kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Miladî 1297 yılında Kral Mansur Hüsameddin Lâcîn tarafından yaptırılmış ve Kral en-Nasır Kalun zamanında yenilenmiştir. Bu nedenle Kalun Feneri olarak da bilinmektedir. Ârif, el-Ârif, *Târihu'l-Kuds*, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, s. 299.

7 K.Ş.S 69, s. 137, A1.

8 K.Ş.S 69, s. 27, A2.

9 K.Ş.S 69, s. 59, A2.

10 Es'ardî ailesi: Bu aile aslen Sa'rad şehrine mensuptur. Mescid-i Aksa'da güçlü bir nüfuzla sahip olan bu ailenin hizmetleri Kubbetü's-Sahra'da ve Sahra (Kaya) ile Bab Hitta arasında Süleyman Kubbesiyle el-Es'ardî Medresesinin altındaki Bab Hitta revakını içine alan yerlerde yoğunlaşmıştır.

11 K.Ş.S 69, s. 181, A3.

12 K.Ş.S 69, s. 251, A4.

13 K.Ş.S 69, s. 136, A7.

14 Süleyman Kubbesi (Kubbetü Süleymân), yirmi dört mermer sütun üzerine kurulan sekizgen bir kubbedir. Emeviler döneminde Süleyman Mabedine ait eski bir binanın kalıntıları üzerine inşa edildiği söylenmektedir. Mescid-i Aksa'nın kuzey kapılarından biri olan Bab ed-Devâdâriyye'nin yakınında yer almaktadır. Ârif el-Ârif. *a.g.e.*, s. 294.

15 K.Ş.S 69, s. 205, A4.

16 Peygamber'in Ayak İzi (Kademü'r-Resûl), Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç olayında Kaya'nın

kadı tarafından yürütülmüştür. Bu görevi Kadı Muhammed Efendi el-Samsûnî¹⁷ yürütmüş ve prestijli görülen bu görevde kendisine vekâlet edecek kişiyi de tayin etmiştir.¹⁸

Bu görevlere ek olarak Mescid-i Aksa'da zikir, tehlil ve vaaz gibi başka görevler de mevcuttu. Ayrıca belirli zamanlarda, özellikle cuma günleri, Kur'an-ı Kerim'in bazı sûrelerini okuma görevi de icra edilir ve bu kıraatin sevabı, belirli bir kişinin ruhuna bağışlanırdı. Bu okuma faaliyetine *er-Reb'ât* denilirdi.¹⁹ Hayır kurumları yoluyla buraya yapılacak harcamalar için gayrimenkul veya araziler tahsis edilirdi. Bunların başında giderleri Kamame Kilisesi'nin ziyaretçilerinden alınan ücretlerden karşılanan Sultan Süleyman *rab'ası* gelmektedir.²⁰ Bir diğeri de otuz okuyucusu olan Sultan Murad'ın annesine ait *rab'adır*.²¹ Sicilden, bu *rab'aların* Kur'an okuyucularını takip etmek, onların hafızlıklarıyla ilgilenmek ve gerektiğinde mushafları onarmakla sorumlu bir idaresinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu görevlere gelebilmek için atamadan sorumlu yetkili makamlarca "berat-ı şerîf"lerin çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğu ve görevlinin, işe başlamadan önce beratı onaylatmak üzere şer'i mahkeme kadısına başvurması gerektiği sicildeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Mescid-i Aksa Şeyhu'l-Kurrası Şeyh Şemseddin Muhammed el-Surûrî'nin *rab'ay-i şerifeyi* okumaya başlamadan önce mahkemeye gidip Kur'an'ı on kıraat üzere okuma vazifesi için sultan beratına talip olmasını buna örnek verebiliriz.²² Bu bağlamda Usta Ömer, giderleri Kamame Kilisesi'ne gelen ziyaretçi ücretlerinden karşılanan Kanuni Sultan Süleyman *rab'alarının* nazır naipliği (müdür yardımcılığı) görevini yürütmek için kayıtlı sultanlık berat-ı şerifi talebinde bulunmuştur.²³

güney tarafındayken Burak'a bindiği sırada Kaya (Sahra)'nın üzerinde oluşan ayak izi. Abdulgani en-Nablûsî, *el-Hazretü'l-Ünsiyye fi'r-Rihleti'l-Kudsiyye*, Mısır, Matba'atü Cerîdeti'l-İhlâs, 1902, s. 23.

17 Es-Samsûnî, adını Türkiye Cumhuriyetinin Karadeniz kıyısında yer alan Samsun kentinden almaktadır.

18 K.Ş.S 69, s. 500, A4.

19 Er-Reb'ât, Osmanlı döneminin başlarında Kudüs'te Reb'ât Vakfı (Vakfu'r-Reb'ât) yaygınlaşmıştır. (Reb'ât), Kur'an-ı Kerim'in dörtte birini okumaktır. Nitekim âlimler, Kur'an'ı otuz cüze, cüzü de iki hizbe, hizbi de dört cüze ayırmışlardır. Züheyr Gânim, "Vakfu Kirâati'l-Kur'an fi'l-Mescidi'l-Aksâ, hicrî 922-1175 / milâdî 1516-1761", *Mecelletü Dirâsâti Beyti'l-Makdis*, sayı 8, Yaz 2008, s. 22.

20 K.Ş.S 69, s. 417, A3.

21 K.Ş.S 69, s. 520, A3.

22 K.Ş.S 69, s. 417, A2.

23 K.Ş.S 69, s. 417, A3.

Bu durum, mahkemede beratın tescil ettirilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Bilakis, Kudüs mahkeme kadısı onu uygulamaya koyarak görevlilere tahsis edilen maaşların ödenmesini de sağlamıştır. Mescid-i Aksa vakfı nazırı Ahmed Çelebi, Mescid-i Aksa nakiplik görevi²⁴ için tahsis edilen ödeneği ve bu ödeneği aldığına dair berat-ı şerif kaydını mahkemeye gelen İbrahim bin Ahmed el-Hariri'ye vermeyi reddettiğinde; kadı, ödeneğin eski geleneklere ve bu konuda eski sultanlık defterlerinde belirtilenlere göre ödenmesini emretmiştir.²⁵

Ayrıca camide eleman eksikliği olması durumunda kadının geçici iş verme yetkisine sahip olduğu da tutanaklardan anlaşılmaktadır. Kudüs ileri gelenlerinden bazılarının talebi üzerine Batı bölgesinde Mescid-i Aksa avlusunda, Mağaribe Camii²⁶ ile “Sahra-i şerife” civarındaki yağ kuyu arasında yetişen dikenlerin temizlenmesi için kadının verdiği görevlendirme kararı bunlardan biridir.²⁷ Kadının daha sonra berat-ı şerif almak amacıyla yetkili makamlara sunulmak üzere bir ilam göndermesi gerekirdi.²⁸

Çalışanlar arasında iş konusunda anlaşmazlık çıkması durumunda bununla ilgili karar kadıya bırakılmıştır. Salih el-Es'ardî ve Mansur bin Receb mahkemeye başvurmuş ve her biri Mescid-i Aksa'da Hanabile mescidi²⁹ tarafında yer alan dikenleri temizleme maaşının kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Salih, maaşın kendisine babasından miras kaldığını ve kendisinden çocuklarına intikal edeceğini söylemiş, Mansur ise bu maaşı padişah beratıyla aldığını ifade etmişti. Kadı bunun üzerine maaşın Mansur'un hakkı olduğuna hükmetti.³⁰

Görevliler arasında görevden feragat etme, yani iki taraf arasında kararlaştırılan belirli bir miktar karşılığında birinin görevinden vazgeçmesi işlemleri, mahkemeye gelip feragat işlemini tamamlamadan ve bunu mahkeme kayıtlarına geçirmeden yürürlüğe giremezdi. Buna Şeyh Veliyyuddin Çelebi'nin, Sultan Murad'ın annesine ait *rab*'adaki kıraat görevini Mescid-i Aksa hatibi Şeyh Abdulhak bin Cemaa'ya³¹

24 Mescid-i Aksa'nın hizmetkârları, âlimleri, çalışanları ve okurlarından sorumlu kişi.

25 K.Ş.S 69, s. 55, A3. BKZ. EK. 5.

26 Mağaribe Camii (Câmi'u'l-Magâribe), Harem-i Şerif'in batı tarafının sonunda yer almaktadır. Magâribe Kapısı'na bitişik olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır. Ârif el-Ârif. *a.g.e.*, s. 278.

27 K.Ş.S 69, s. 206, A1. BKZ. EK. 2.

28 K.Ş.S 69, s. 141, A2.

29 Hanâbile mescidi (Mescidü'l-Hanâbile) veya Şeyh Reyhân Camii (Mescidü's-Şeyh Reyhân), 1611 yılında Osmanlı Padişahı I. Ahmed döneminde inşa edilmiştir. Minaresi olmayan bu Cami, es-Se'diyye Mahallesinde yer almaktadır. Muhammed el-Kefrâvî, "Mesâcidü Beyti'l-Makdis", *Mecelletü Hüda'l-İslâm*, c. 28, sayı 5, 1984, s. 74.

30 K.Ş.S 69, s. 137, A1.

31 K.Ş.S 69, s. 129, A1. BKZ. EK. 8.

ve aynı şekilde Receb bin Şerif'in Gavanime Minaresi'ndeki müezzinlik görevini İbrahim bin en-Nakib'e bırakmasını örnek verebiliriz.³²

Çalışan seyahat etmek isterse, mahkemeye gelip seyahatinin varış yerini, amacını ve yokluğunda işte kendisine vekâlet edecek kişiyi bildirmesi şartı koşulmuştur. Şer'î kanıtlardan, seyahat edilecek yer ve amaçlarının birden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İstanbul Bâbîâlî'ye giden Şeyh Muhammed el-Halilî, Sahra-i Şerife'nin hizmetkârlığı görevini yürütmesi için yerine Şeyh Musa el-Muvakkit'i vekil bırakmıştır.³³ Harem nazırı vekili Abdulkadir Çelebi de Şam'a giderken yerine vekil olarak Şeyh Ebu'l-Feth bin Ebi'l-'Avn ile Usta Ali bin Hıdr'ı bırakmıştır.³⁴ Salah bin Mekkî de Mısır'a giderken Mescid-i Aksa'ya hizmet etmek üzere yerine vekil olarak Musa el-Berk'i bırakmıştır.³⁵ Sahra-i şerife vakfı tahsildarı Habîb bin Üveys de hac için izin isterken yerine Şeyh Şihabuddin bin Kasım'ı vekil bırakmıştır.³⁶ Nablus'a giden Şeyh Abdulkерim b. Şaban da Sahra-i şerife yüzeyindeki meşalecilik görevini yürütmesi için yerine Salih'i vekil bırakmıştır.³⁷

Kadı, çalışanları işlerinin ifasında takip eder ve işlerini ihmal etmeden gerektiği şekilde yapmaları konusunda uyarırdı. Bunlardan biri de mescit avlularının, ziyaretçileri memnun edecek şekilde temizlenmesi ve içine köpeklerin geçmemesi noktasında kadının, mescidin kapıcılarına yaptığı uyarıdır.³⁸ Bu uyarının, halkın uyarılmasını gerektiren bu tür davranışlarından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışanlar, yaptırım gerektiren ihlallerde mahkeme huzuruna çıkarılırlardı. Bu bağlamda Tatar ülkesinden³⁹ gelen bir kadın hacının Sahra-i şerife merdivenlerinden düşmesi olayında cami hizmetlilerinden Salih bin İbrahim el-Berk mahkemeye çıkarılmıştır. Kadının kocası ise adı geçen kişinin, karısından sadaka istediğini, karısı ona icabet etmeyince de onu merdivenden aşağı ittiğini iddia etmiştir. Sanığın kendisine isnat edilen suçtu reddetmesi üzerine kadı soruşturma için dava dosyasını açık bırakmıştır.⁴⁰

32 K.Ş.S 69, s. 137, A1.

33 K.Ş.S 69, s. 325, A4.

34 K.Ş.S 69, s. 136, A6.

35 K.Ş.S 69, s. 168, A2.

36 K.Ş.S 69, s. 140, A3.

37 K.Ş.S 69, s. 249, A3.

38 K.Ş.S 69, s. 136, A7.

39 Tatar Ülkesi (Bilâdü't-Tatar), günümüzde Rusya Federasyonunun doğusunda bulunan Tataristan Cumhuriyetidir.

40 K.Ş.S 69, s. 367, A7.

Mescid-i Aksa çalışanlarının atama beratlarını (kararnamelerini) ve buldukları görevden başkaları lehine feragat ettiklerini belgelemek için kadıya başvurdukları, seyahat izni alırken yerlerine vekil bıraktıkları ve görevlerle ilgili anlaşmazlıklarda son sözün kadıya ait olduğu sicilden anlaşılmaktadır.

Mescid-i Aksa'ya Tahsis Edilen Ödenekler ve Kadının Yetkisi

Sicilden Mescid-i Aksa'ya ve içinde çalışan görevlilere tahsis edilen ödeneklerin çok ve çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan en belirgin olanı Sultâni ve Mısır surreleri,⁴¹ Mescid-i Aksa'ya bağlı vakıflara verilen sadaka ve bağışlar, varisi olmayanların bıraktığı mallar ve Mescid-i Aksa yararına harcanmak üzere halktan gelen vasiyetlerdir.

Mahkeme sicillerinde Mescid-i Aksa ve içinde çalışan görevlilere yönlendirilen Sultâni ve Mısır_surrelerinin ulaşma zamanı kaydedilmekte⁴² ve bunlar, surre emini (sayman) ya da ona vekâlet eden kişi (temsilcisi) tarafından, şer'î kadının huzurunda mahkemede dağıtılmaktadır.⁴³ Hak sahiplerinden birinin bir miktar para karşılığında surredeki payını diğerine bıraktığı feragat işlemleri ise kadı tarafından denetlenir. Örneğin, Ali el-Es'ardî, surredeki payını 16 kuruşluk bir tazminat karşılığında Alaaddin'e devretmiştir.⁴⁴ Bazen de surredeki hak sahiplerinden bazıları, Şam'dan kese miktarını alması için kadı huzurunda birini görevlendirirdi. Süleyman Çelebi, Usta Ali en-Neccâr'ın payı olarak 3 aylık ücret karşılığında 19 sultani altını vermiştir.⁴⁵

Halktan cami ve çalışanları yararına bağış yapmak isteyenler bunu mahkeme kayıtlarına kaydetmek için kadıya başvuruyordu. El-Amâra el-Âmire⁴⁶ Vakfı

41 İçine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu bu keseler, Sultanlık ve hayır kurumlarının gelirlerinden olup dört kutsal şehir olan Mekke, Medine, Kudüs ve el-Halil'e tahsis edilmiştir.

42 K.Ş.S 69, Sicilin önsözü 1, A3.

43 Muhammed El-Hazmâvî, "El-surra El-Sultaniye lil'olama el-Kudüs'ü Şerif fi el'ahd el-Osmani 1700-1900", *Ürdün Tarih ve Arkeoloji Dergisi*, sayı 4, 2012, s. 77.

44 K.Ş.S 221, s. 27, A2.

45 K.Ş.S 69, s. 520, A2.

46 İmâret-i Âmire (el-İmâratü'l-Âmire), Kudüs şehri surları içinde bulunan el-Vâd Yolu'nun (Tarîku'l-Vâd) doğu kesiminde ve Harem-i Şerif'e 150 metre mesafede yer almaktadır. Filistin'de âlimlere, fakirlere, muhtaçlara ve yolculara ücretsiz yiyecek, içecek ve barınma sağlayan en büyük Osmanlı hayır kurumlarından birisidir. Hicrî onuncu / miladî on altıncı yılda Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Sultan tarafından yaptırılmıştır. Haseki Sultan tarafından Şam bölgesine bağlı birçok köy ve çiftlik bağışlanan İmâret-i Âmire, bugün endüstri eğitimi yapılan bir okul olarak faaliyet göstermektedir. Gassân Muhaybiş. "Vakfiyyetü Haseki Sultan fi Beyti'l-Makdis Dirâse ve Tahlîl", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mısır, Ayn Şems Üniversitesi, 2005, s. 351-358.

mütevellisi Ömer Çavuş, mahkemeye giderek cami ve çalışanları için 121 sultani altını ve 101 gümüş para bağışladığını kaydettirdi.⁴⁷ Ayrıca öldükten sonra geride bıraktıkları terekeden miras bırakmak isteyenler de kadıya başvuruyordu. Bunlar arasında Hacı Hamza bin Sidi Ali'nin Mescid-i Aksa vakfı lehine mülkünün üçte birini vasiyet etmesi bulunmaktadır.⁴⁸

Kudüs Kanunnamesinde belirtildiği üzere kadı; ziyaretçilerden komşulardan ve Mescid-i Aksa murabıtlarından varisi olmayanların bıraktıkları terekelerin listesini takip ederek bu terekelerin Mescid-i Aksa ve çalışanları lehine harcanmasını sağlardı. Bu tereke sahiplerinin birden çok kökene mensup oldukları görülmektedir; bunlar arasında Ribât Kâsım'da⁴⁹ vefat eden Gazzeli Fatıma'nın,⁵⁰ Gâdiriyye Medresesi'nde⁵¹ vefat eden Hindistanlı kadının⁵² ve Hristiyan Nikola bin Mihail'in⁵³ terekese bulunmaktadır. Sicilde yer alan büyük terekeler arasında 2.178 para ile Nasuh Bey'in vasiyeti de vardır. Bu meblağ, merdiven⁵⁴ hizmetçisi dâhil olmak üzere cami çalışanlarından bazılarına, musdire,⁵⁵ hasır ve halı deposu sorumlusuna dağıtılarak harcanmıştır.⁵⁶ Tereke sahibinin varisi ortaya çıkması durumunda paylaşırma yeniden yapıldı. Buna benzer bir olay yaşanmış ve Muhammed Ali Dabt adında bir kişi, varisin bulunmasıyla birlikte Kudüs civarında oturan babası Derviş el-Halebî'nin terekesine itiraz etmiştir.⁵⁷

Mescid-i Aksa'ya yapılan ödeneklerin en önemli gelir kaynağının vakıflar olduğu ve vakıflardan elde edilen gelirin, çalışanların maaşlarını ve mescidin ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşıladığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

47 K.Ş.S 69, Sicilin önsözü 1, A1. BKZ. EK. 1.

48 K.Ş.S 69, s. 519, A3.

49 Ribât Kâsım, Akabetü't-Tekiyye'de yer almakta olup muhtemelen 1526 yılında Kubbetü's-Sahra'ya iki çiftlik ve bir han bağışlayan nazır vekili Hac Kasım b. el-Hac Sidi'ye atfedilmiştir. Muhammed Gûşe, *el-Kuds fi'l-'Ahdî'l-'Osmânî 1516-1566*, Amman, 2009, s. 224.

50 K.Ş.S 69, s. 239, A4.

51 Gâdiriyye Medresesi, Mescid-i Aksa'nın içinde bulunan bir medresedir. Eşi Mısır Hatun'un inşa etmesinden sonra Prens Nâsiruddîn Muhammed b. Zi'l-Gâdir tarafından bağışlanmıştır. Hicrî 836 yılında inşa edilmiştir. Mücîruddîn el-'Uleymî, *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, thk. Mahmûd el-Ke'âbne, Amman, Mektebetü Dendîs, c. 2, s. 86.

52 K.Ş.S 69, s. 266, A1.

53 K.Ş.S 69, s. 90, A2.

54 belki de sahra mağarası merdiveni

55 Musdir: şer'î ilimleri okutmak için Mescid-i Aksa'da meclise başkanlık eden kişi. Bk. Beşir Berekât, *Târîhu'l-Megâribe fî Beyti'l-Makdis*, Kudüs, Muhammed guşa, 2021, s. 48.

56 K.Ş.S 69, s. 132, A3.

57 K.Ş.S 69, s. 67, A1.

Mülklerinin bir kısmını bağışlamak isteyenlerin ise bu bağışı kaydettirmek için mahkemeye gitmeleri gerekiyordu. Bu bağlamda Kudüs civarında mukim olan Musa b. Hasan er-Rûmî, mahkemeye giderek kendisine ait fidanlığın bir kısmını Sahra-i Şerife'deki bir Kur'an okuyucusuna harcamak için bağışlamıştı.⁵⁸ Aynı şekilde Süleyman er-Rûmî Sahra-i Şerife'nin mumları için bir miktar parayı,⁵⁹ Mustafa Paşa da değerli bir mushafı buraya bağışlamıştı.⁶⁰ Yıllar geçtikçe çok sayıda vakfiye birikti ve bu vakfiyelerin, özellikle büyüklerinin, onları idare edecek ve işleriyle ilgilenecek birine ihtiyacı vardı. Vakıf mütevellisinin, zabıt kâtiplerinin ve muhasebecinin ataması kadı gözetiminde yapılıyordu. Kadının, Mahmud Çelebi'nin oğlu Şahin Çelebi'yi Mescid-i Aksa vakıf kâtibi olarak atama kararı bunlardandır.⁶¹

Mescid-i Aksa lehine vakfedilmiş mallar çeşitlilik arz etmektedir. Bunlardan bir kısmı taşınmaz binalar, araziler ve vergilerdir. Vakıf mütevellisi veya onun adına vekâlet eden bir şahsın mahkemede hazır bulunmasıyla vakfa ait binalar kiralanmakta arazi kiralaları, harçlar ve arazi gelirleri üzerinden olan tımarların hepsi kadının gözetimindeki sicillerde kayıt altına alınmaktadır. Bununla birlikte taşınmaz binalar, dükkân, mesken, han, hamam gibi çeşitlilik arz etmektedir. Siciller arasında Harem-i Şerif Nazırı Ahmet Çelebi'nin başkanlığında Sûku'l- Kebir'de (büyük çarşıda) yer alan bir dükkânın kira sözleşmesine rastlanmaktadır.⁶² Yine Kudüs'te Tebbane Mahallesi hattında Hintliler Vakıf Evi'nin üzerinde yer alan bir evin kira sözleşmesine,⁶³ Davut hattında yer alan ve o dönemde kahvehane olarak kullanılan el-Fahm Hanı'nın kira sözleşmesine⁶⁴ ve Mescid-i Aksa'nın batısındaki Kattanin (Pamukçular) Kapısı'nda yer alan Çeşme Hamamı'nın kira sözleşmesine⁶⁵ sicillerde rastlanmaktadır. Burada dikkat çeken husus kiralamanın iki şekilde olmasıdır. Birincisi, aracı olmadan direkt bir şekilde kiracı ile vakıf mütevellisi arasında gerçekleşmesidir. İkincisi, vakıf malını ihaleyle elinde bulunduran şahıs ile kiracı arasında gerçekleşmesidir. Öyle ki kiralayacak şahıs, daha önce alınmış bir izinle vakıf mütevellisine başvurmadan taşınmazın kira bedelini direkt

58 K.Ş.S 69, s. 136, A2.

59 K.Ş.S 69, s. 209, A8+9.

60 K.Ş.S 69, s. 373, A1.

61 K.Ş.S 59, s. 261, A4.

62 K.Ş.S 69, s. 27, A2. BKZ. Ek. 7.

63 K.Ş.S 69, s. 188, A1.

64 K.Ş.S 69, s. 51, A2.

65 K.Ş.S 69, s. 27, A4.

olarak ihale sahibine öderdi. Sicillerde, bu şekilde Kattanin Çarşısı'nda⁶⁶ bir dükkânın kiraya verildiği belirtilmektedir. Bu dükkân, Şeyh Burhaneddin bin el-Harîrî'nin almış olduğu ihale kanalıyla kiralanmıştır.⁶⁷

Mescid-i Aksa Vakfı üzerine kayıtlı arazilerden elde edilen kazancın tımar edilmesi kadı gözetiminde yürütülmekteydi. Bu tımarlardan biri de En-Nuvay'ime köyü ürünlerinden elde edilen kazançlardır.⁶⁸ Bu köyün vakfa sağlamış olduğu kazanç, 50 müdd ölçüsünce buğday ve 100 müdd ölçüsünce arpadır.⁶⁹ Bir başka tımar, Ayn Areyk köyü⁷⁰ ürünlerinden elde edilen kazançlardır. Bu köyün vakfa sağlamış olduğu kazanç, 6 garâre (büyük çuval) arpadır.⁷¹ Ayrıca tımar sistemi harçlar için de uygulanmaktaydı. Buna örnek olarak da vakıf mütevellisinin, Muallim Salih bin Mir'i ile tımar ettiği vakfa sağladığı, kazanç miktarı 200 altın sultânî akçe tutarında olan ve Kudüs'e giren metrelerce uzunluktaki malların tartıldığı kantarın harçlarıdır. Bu olay, hicrî 996 yılının Zilhicce ayının sonlarında gerçekleşmişti.⁷² Hicrî 997 yılının sonlarına gelindiğinde, vakfın sağladığı kazanç 460 altın sultânî akçeye ulaşmıştı.⁷³ Bu iki yılın gelirleri arasındaki farkın büyüklüğü dikkat çekmektedir. Ayrıca bu, ticarete bir büyümenin gerçekleştiğini açıkça göstermektedir.

Vakfa bakan ve vakfın gelirini toplamak üzere vekâlet alan vekillerin, mahkemede bulunmaları gerekmektedir. Örneğin Mahmud Çelebi, Halep vilayetinde yer alan el-Halil Vakfının 994-996 hicri yıllarının müşterek olan gelirlerini toplaması için, mahkemeye gelerek, Şeyh Yakub'a geçici vekâlet vermiştir.⁷⁴

Harem Vakfı'nın işlerine bakan kişi, senede bir defa olmak üzere elindeki defterlere uygun olarak kadı huzuruna çıkmakta ve hesap vermekteydi. Hesap verme sırasında gelirlerle harcamalar açıklanır ve borçlar tespit edilirdi. Ardından vakfeden kişinin belirlediği şartlara uygun olarak vakıftan yararlanan kişilere elde edilen kârlar dağıtıldı. Bunlardan biri de vakıf mütevellisi İbrahim Çavuş ile Ahmet Efendi ve İbrahim El-Maarrî arasında cereyan eden ve Beni Zeyd

66 Sûku'l-Kattâniyyîn, Kudüs şehrinde bulunan eski şehir pazarlarından biridir. el-Vâd Yolu (Tarîku'l-Vâd) üzerinde olup Mescid-i Aksa duvarının batısında yer almaktadır.

67 K.Ş.S 69, s. 178, A2.

68 En-Nüvey'ime Köyü: Eriha Şehrinin kuzey yönünde yer almaktadır.

69 K.Ş.S 69, s. 148, A3.

70 Ayn Areyk Köyü: Ramallah Şehrinin batı yönünde yer almaktadır.

71 K.Ş.S 69, s. 224, A5.

72 K.Ş.S 69, s. 1, A1.

73 K.Ş.S 69, s. 398, A2.

74 K.Ş.S 69, s. 98, A1. BKZ. EK. 3.

Nahiyesi vakıf mallarında toplanan mallar hakkındaki hesap verme hadisesidir. O dönemde vakıf gelirleri 100 sultanî akçeydi. Yukarıda zikredilen meblağın bedeli belirlenerek Beni Zeyd Nahiyesinin Şeyhi Ebu Reyyan'dan 3 inek teslim alınmıştır.⁷⁵

Vakıfların senelik hesabının kadı huzurunda görülmesi uygulamasına bir örnek de Hayna'daki el-Amara el-Âmire Vakfı muhasebe işlemleri gösterilebilir. Vakıf mütevellisi bu hesap işlemleri için kadı huzuruna vekili Abdülvahid'i göndermişti. Bir başka örnekte ise Kamame Vakfı muhasebesi için vakıf mütevellisinin vekili Ömer isminde bir kişi ilgili işlemleri gerçekleştirmişti. Kamame Vakfı, kiliseye gelen ziyaretçilerden gelen akarların muhasebesini görmüştü. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere vakıfların kadı huzurunda yürütülen muhasebe işlemleri sırasında mütevellilerin yerine vekiller bulunabilmekteydi. Mütevellilerin hazırladığı hesap defterleri hazır bir şekilde kadıya sunulur ve kadı tarafından da incelenmesi için İstanbul'a gönderilirdi.⁷⁶

Yapılan bütün bu hesaplara ve sorgulamalara bakılarak kadının, Mescid-i Aksa Vakfı başta olmak üzere azımsanmayacak mali bir kapasiteye sahip olan Kudüs Vakıfları üzerinde denetim yetkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kudüs Vakıflarının akarlarının fazla olması ve mali işlem hacimlerinin yüksek olması, vakıflara nezaret eden kişilerin herhangi bir usulsüzlüğe yönelmelerine olanak tanıyabileceği gerçeği, kadının gerçekleştirdiği denetimlerin önemini oldukça arttırmaktaydı. Bu yüzden Kudüs kadıları genel olarak rütbe itibarıyla üst düzey kadılar arasında yer alıyordu.

Kadı, işlerde görülen ihmal ve kusurlar konusunda vakıf mütevellilerini uyararak vakıf malını korumaya çalışırdı. Bu kapsamda bir örnekte kadı, Kudüs dışına ihraç edilecek olan sabunların tamamının tartılması konusunda vakıf başkanlarını uyarmıştı. Çünkü bu sabunların harçları Mescid-i Aksa ile el-Halil Vakfı'na aktarılmaktaydı. Yani bu harçların üçte biri Mescid-i Aksa Vakfına, üçte ikisi de El-Halil Vakfına aitti. Buna göre, bu ücretlerle oynanmaması için uyarı yapılmamıştı. Her yıl çoğu Mısır'a gönderilen ve birkaç yüz tona ulaşan bu ticaretin küçük ve basit olmadığı ilgili kayıtlarda vurgulanarak belirtilmişti.⁷⁷

Kadı, nefesine uyup mescide tahsis edilen mala saldırmaya yeltenenleri cezalandırmaktaydı. Bu anlamda kadı, caminin saymanı olarak görev yapan Osman el-Es'ardî'nin görevden alınmasına karar vermişti. Çünkü bu şahıs, Sahra

75 K.Ş.S 69, s. 174, A3.

76 K.Ş.S 69, s. 202, A1.

77 K.Ş.S 69, s. 183, A6. BKZ. EK. 4.

Mağarası Hâdimi Ferruh Ağa'nın vefatından önce caminin kasasına koymuş olduğu cami halıları ile şamdanlarını çalmakla suçlanıyordu.⁷⁸

Görevlilerin cami malından bir şeyleri değiştirebilmeleri tamamen kadının kararına bağlıydı. Örneğin Mescid-i Aksa'da geceleri mescidin aydınlatılması amacıyla kullanılan kuyudaki zeytinyağı ile ilgili bir grup âlimin bu yağın aydınlatma özelliğini kaybettiğini beyan etmesi üzerine kadı, satılmasına ve yağ tüccarlarından mevcut fiyattan yeni yağ satın alınmasına karar verdi.⁷⁹ Nitekim uzun bir süre bekletilen yağın aydınlatma özelliği çok zayıflamakta ve bu nedenle satılıp yeni yağ ile değiştirilmesi gerekmektedir.

Cami ve mescitlerde zaruri durumlarda tamir ihtiyaçlarının giderilmesi için de kadının onay vermesi gerekmektedir. Kadı, çalışma yapılmak istenen alanda keşif yapmak üzere birini gönderirdi. Mescid-i Aksa'nın kapılarından biri olan Meğârîbe Kapısı'nın tamiri örneğinde olduğu gibi keşifle görevli bu kişiler, masraf ve harcamaların detaylarını da gözden geçirirdi.⁸⁰

Kadı, Mescid-i Aksa'ya ait her türlü tahsisli mal ve mülkler üzerinde geniş yetkilere sahipti. Aynı zamanda bu malların mahkeme sicillerinde toplanmasına ve belgelenmesine başkanlık etmekle beraber harcamaları da yönetmekteydi.

Sonuç

Kadının Mescid-i Aksa'yı ve orada çalışan insanları yönetmek/denetlemek konusunda geniş yetkilere sahip olduğu sicillerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Kudüs kadısı, göreve atananların sahip oldukları şeref berat belgelerini tasdik etmekte ve iş yerlerinde ancak onlara vekâlet edecek birini belirledikten sonra seyahat etmelerine izin vermektedir. Çalışanlar arasında doğabilecek anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmakta ve münhal pozisyonları da idare etmekteydi. İşlerini yürütürken çalışanları takip edip denetlemekte, herhangi bir ihmal veya kusur halinde, yani görevlerini gereği gibi yerine getirmemeleri durumunda onları uyarmakta ve haklarında karar vermektedir.

Sicillerden anlaşılmaktadır ki kadı, Mescid-i Aksa ve çalışanlarının yararına olan tahsisli malları/ödenekleri ve bunların harcanma şeklini denetleyip yürütmekteydi. Bu ödenekler mahkeme kayıtlarına kaydedilmektedir. Kadı, gayrimenkul, arsa ve harçlar gibi vakıf mallarının bütün kiralama ve tımar işlemlerini takip eder ve vakıf paralarının tahsil edilmesinde vekâlet durumlarını denetlerdi. Vakıf mallarının üzerinde oynanmadığından veya çalınmadığından

78 K.Ş.S 69, s. 251, A2.

79 K.Ş.S 69, s. 14, A9. BKZ. EK. 6.

80 K.Ş.S 69, Sicil Baş sayfası 1, A8; K.Ş.S 69, s. 202, A1.

emin olmak için hesaplamalar/sorgulamalar kadı huzurunda gerçekleştirilirdi. Böylece Osmanlı Devleti, İstanbul'a atanan bir kadı vasıtasıyla Mescid-i Aksa'yı denetleyip yönetebilmiş, personel işlerini halletmiş, mali ödeneklerini ve harcama şekillerini takip edebilmeyi başarabilmiştir.

Kaynakça

Aydın, Ali İhsan, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm: Yönetim ve Mülkiyet (1872-1917)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Berekât, Beşir, *Târîhu'l-Megâribe fî Beyti'l-Makdis*, Kudüs, Muhammed guşa, 2021.

El-Ârif, Ârif, *Târîhu'l-Kuds*, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif.

El-Hazmâvî, Muhammed, "El-surra El-Sultaniye lil'olama el-Kudüs'ü Şerif fî el'ahd el-Osmâni 1700-1900", *Ürdün Tarih ve Arkeoloji Dergisi*, sayı 4, 2010.

El-Kefrâvî, Muhammed, "Mesâcidü Beyti'l-Makdis", *Mecelletü Hüda'l-İslâm*, c. 28, sayı 5, 1984.

El-'Uleymî, Mücîruddîn, *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, thk. Mahmûd el-Ke'âbne, Amman, Mektebetü Dendîs, c. 2.

En-Nablûsî, Abdulganî, *el Hazretü'l-Ünsiyye fî'r-Rihleti'l-Kudsiyye*, Mısır, Matba'atü Cerîdeti'l-İhlâs, 1902.

Gânim, Züheyr, "Vakfu Kirâati'l-Kur'ân fî'l-Mescidi'l-Aksâ, hicrî 922-1175 / milâdî 1516-1761", *Mecelletü Dirâsâti Beyti'l-Makdis*, sayı 8, Yaz 2008.

Gurâyibe, Abdulkarîm, *Sûriye fî'l-karni't-tâsi 'aşer 1845-1876*, Kahire, Dâru'l-Cil li't-Tibâ'a, 1962.

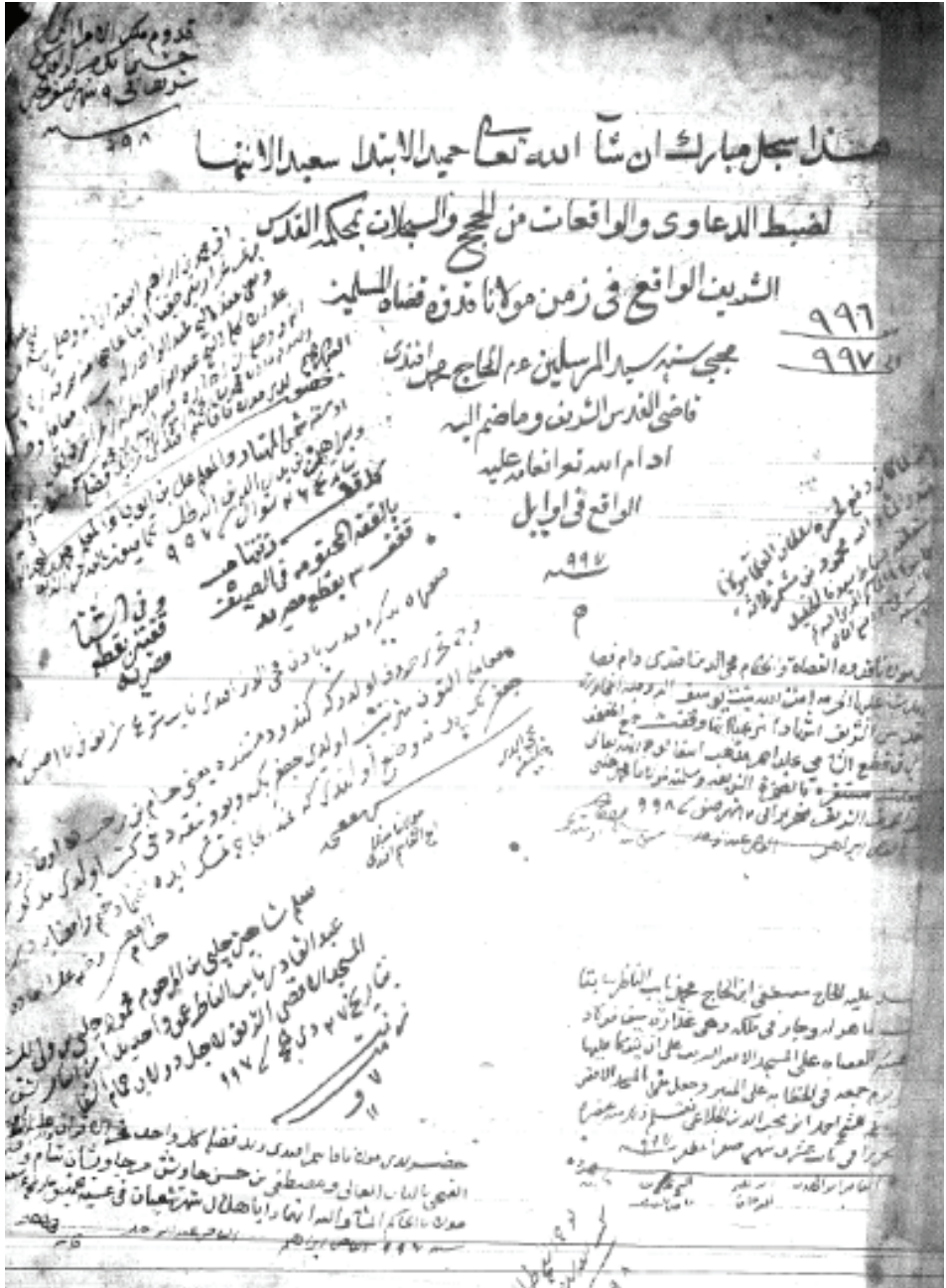
Gûşe, Muhammed, *el-Kuds fî'l-'Ahdi'l-'Osmânî 1516-1566*, Amman, 2009.

Kudüs Şer'iyye Mahkemesi Sicilleri (K.Ş.S), 59/ 69/ 221.

Muhaybiş.Gassân, "Vakfiyyetü Haseki Sultan fî Beyti'l-Makdis Dirâse ve Tahlîl", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ayn Şems Üniversitesi, Mısır, 2005.

Ekler

Ek 1. Kudüs Şer'iyye Mahkemesi sicilleri 69, S Sicilin önsözü, Argüman 1.



Ek 6. K.Ş.S 69, s.14, A9.

Handwritten text in Ottoman Turkish script. The document is dated 1084 (1672). It discusses the appointment of Karam Karam as a witness for a will (vakef) and mentions the involvement of the notary and other witnesses. The text is signed by the notary and witnesses.

Ek 7. K.Ş.S 69, s. 27, A2.

Handwritten text in Ottoman Turkish script. The document is dated 1142 (1729). It details the appointment of Karam Karam as a witness for a will (vakef) and mentions the involvement of the notary and other witnesses. The text is signed by the notary and witnesses.

Ek 8. K.Ş.S 69, s. 129, A1.

Handwritten text in Ottoman Turkish script. The document is dated 1199 (1786). It discusses the appointment of Karam Karam as a witness for a will (vakef) and mentions the involvement of the notary and other witnesses. The text is signed by the notary and witnesses.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmacıların her birisinin mevcut araştırmaya katkısı %50 oranındadır.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

